

УДК 343.2

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.5.33>**Руслан Басенко,***канд. пед. наук, доцент,**завідувач кафедри правознавства та фінансів**ВСП ЗВО «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»**Полтавський інститут економіки і права***Геннадій Аванесян,***доцент кафедри правознавства та фінансів**ВСП ЗВО «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»**Полтавський інститут економіки і права***Володимир Коваленко,***старший викладач кафедри правознавства та фінансів**ВСП ЗВО «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»**Полтавський інститут економіки і права*

ІНСТИТУЦІЮВАННЯ ПРОБАЦІЇ В КОНТЕКСТІ ГУМАНІСТИЧНОГО ТА ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Статтю присвячено висвітленню теоретичних і практичних аспектів розвитку інституту пробації у вітчизняному та європейському правовому та соціокультурному просторі. Пробацію осмислено як сукупність наглядових і коригуючо-виховних заходів, що застосовуються до засуджених та не пов'язаних з позбавленням волі. Звернено увагу на те, що запровадження інституту пробації є не лише реалізацією ідей гуманізму та увагою до людської гідності, але й дієвим механізмом присутньої трансформації усього силового блоку держави, його поступової переорієнтації з пріоритету покарання на критерій корекції та ресоціалізації злочинців.

Представлено концептуальний аналіз нормативно-правових умов, організаційних заходів та особливостей становлення та розвитку інституту пробації в Україні. Розкрито значення діяльності міжнародних і національних громадських організацій, правова ініціатива яких вплинула на розбудову інституту пробації в Україні. Констатовано, що запровадження інституту пробації має вагоме значення у державотворчому (розвиток безпечного суспільства; дотримання міжнародних стандартів та європейських цінностей; створення правового та суспільного середовища; перехід від карального підходу до реабілітаційного), правоохоронному (вибір покарання, необхідного та достатнього для виправлення; попередження повторних злочинів; зниження злочинності та кількості ув'язнених) та особистісному (можливість для правопорушника змінитися без ізоляції від суспільства; сприяння збереженню родинних взаємин та зв'язків у громаді; можливість зберегти роботу та житло; мотивація до подолання шкідливих звичок та прокримінального мислення) контекстах.

Проаналізовано соціокультурні і правові передумови появи інституту пробації в системі юстиції, серед яких названо: всеохоплюючий, людинотворчий і глобально-інтегральний зміст гуманізму як ідеології, що закликає до визнання цінності особистості; необхідність ресоціалізації засудженого як відновлення його соціального статусу, іміджу та активної ролі в суспільстві; необхідність досягнення українським законодавством європейських стандартів; критично низький побутовий рівень у вітчизняних закладах відбування покарань тощо. Підкреслено, що істотним правовим чинником запровадження інституту пробації в систему вітчизняної юстиції стало ухвалення Верховною Радою України Закону України «Про пробацію».

Окреслено особливості правового досвіду країн Західної Європи щодо теоретичного обґрунтування та практичного запровадження інституту пробації, визначено проблемні питання, з якими стикалися законодавці та реформатори, впроваджуючи пробацію. Звернено увагу на тлумачення у різних країнах мети, завдань, функцій, механізму функціонування та значення інституту пробації. Наведено рекомендації щодо імплементації світового та європейського досвіду пробації у системі пробації України.

Ключові слова: пробація, ресоціалізація, правопорушення, система юстиції, Закон України «Про пробацію», гуманізм, демократія.

Постановка проблеми. Гуманізація сучасного соціокультурного простору вимагає системної роботи щодо удосконалення вітчизняної правової системи, її інноваційного перетворення з урахуванням новітніх європейських та світових пріоритетів розвитку особистості. Одним із прогресивних інститутів сучасної правової системи, без сумніву, є пробація як сукупність наглядових і коригуючо-виховних заходів, що застосовуються до засуджених та не пов'язаних з позбавленням волі. Пробація залежить від вчиненого злочину, особистості злочинця, соціальної ситуації здійснення правопорушення, тобто дозвіл на її застосування визначається на підставі спеціального соціального дослідження особистості правопорушника. Упровадження такого інституту є не лише реалізацією ідей гуманізму та увагою до людської гідності, яка має найвищу загальнолюдську цінність, але й дієвим механізмом присутньої трансформації усього силового блоку держави, його поступової переорієнтації з пріоритету покарання на критерії корекції та ресоціалізації злочинців.

Упровадження інституту пробації, кінцевою метою якої є підвищення безпеки суспільства та ресоціалізація осіб, які увійшли в конфлікт із законом, вже має переконливі результати. У державо- та правотворчому аспекті – це розвиток безпечного суспільства; дотримання міжнародних стандартів та європейських цінностей; створення правового та суспільного середовища, у якому особа готова жити, не вчиняючи правопорушень; перехід від карального підходу до реабілітаційного; справедливе здійснення правосуддя. У контексті протидії та запобігання правопорушенням – це обрання покарання, необхідного та достатнього для виправлення; попередження повторних злочинів; зниження злочинності та кількості ув'язнених, а також зменшення витрат на утримання засуджених у місцях позбавлення волі. Зрештою пробація має вагомe значення для особи, яка вчинила правопорушення, адже дає можливість змінитися без ізоляції від суспільства; сприяє збереженню родинних взаємин та зв'язків у громаді; дозволяє зберегти роботу та житло; мотивує до подолання шкідливих звичок та прокримінального мислення; дає змогу отримати підтримку на шляху до змін та реалізації особистісного потенціалу правопорушника [1, с. 4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання концептуально-методологічних та практичних засад розвитку інституту пробації були предметом наукових пошуків українських і зарубіжних вчених. Це, зокрема, В. Аніщук [2], О. Богатирьова [3],

В. Дрьомін [4], С. Марків [5], І. Михайлова [6], О. Ткачова [7], Д. Ягунов [8-9], О. Янчук [10] та інші. Водночас практика впровадження інституту пробації нині перебуває у динамічному розвитку, що вимагає як її теоретичного осмислення, так і пошуку найефективніших шляхів впровадження у правовий і соціокультурний простір.

Мета дослідження – проаналізувати передумови, стан і перспективи впровадження інституту пробації у правовий і соціокультурний простір у контексті євроінтеграційного потенціалу правової системи України.

Виклад основного матеріалу. Ідея запровадження інституту пробації в систему юстиції є співзвучною нашому часові оновлення та подолання застарілих стереотипів, динамічних змін у всіх сферах суспільного життя. Її актуалізація свідчить, що національна правова система України формувалася як складова частина європейської юридичної традиції, а запровадження інституту пробації підтверджує легітимізацію українцями європейських ціннісно-гуманістичних підходів до особистості [11]. Інституціонування пробації у широкому європейському правовому просторі було ефективною відповіддю на низку нагальних соціокультурних і державно-правових потреб, які й стали передумовами переходу правових систем Європи на нову філософію за максимом «від покарання до перевиховання правопорушника».

Говорячи про соціально-правову зумовленість впровадження інституту пробації у систему кримінальної юстиції, передусім слід відзначити відповідність ідеї цього інституту сутнісним людинотворчим потребам. Тобто *першою передумовою* формування інституту пробації слід вважати всеохоплюючий, людинотворчий і глобально-інтегральний зміст гуманізму. Принцип гуманізму законодавства розуміється як система основних засад, керівних ідей, що закріплені в нормах законодавства і є вимогами, які визначають, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека є найвищою соціальною цінністю, спрямовані на захист громадян і суспільства, покликані сприяти виправленню і ресоціалізації засуджених, суворому дотриманню їх правового статусу, реалізації права на гуманне поводження і поваги їхньої гідності, захисту від тортур, насилля чи іншого жорстокого чи такого, що принижує гідність, поводження [12, с. 7].

Зміст принципу гуманізму в сучасному праві тісно пов'язаний з положеннями Конституції України та міжнародно-правових актів з прав людини та поводження

з в'язнями і включає такі елементи: заборону катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки і покарання; повагу й охорону прав, свобод та законних інтересів засуджених; ставлення працівників установ виконання покарань до засуджених з повагою до їхньої гідності; належні умови тримання засуджених; соціальну і правову захищеність засуджених; особисту безпеку засуджених; відповідальність за катування, інше жорстоке поведіння із засудженими [12, с. 9].

Другою передумовою розвитку інституту пробації в системі юстиції є необхідність ресоціалізації засудженого, досягнення пенітенціарною службою її справжнього, сутнісного призначення, яке буде відповідати латинському терміну «penitentia» – покаяння. Мета інституту пробації – покаяння, виправлення та ресоціалізація засудженого. З цього приводу сучасна дослідниця М. Маршуба зазначає, що поява інституту пробації була тісно пов'язана з висновками про неспроможність в'язниці повернути злочинців до суспільства як повних його членів. Впровадження інституту пробації дозволить зосередити функції нагляду та соціально-виховної роботи (що передбачає й індивідуально-профілактичну роботу, яку сьогодні здійснюють органи внутрішніх справ) із засудженими до альтернативних покарань у повноваженнях спеціального органу пробації [13, с. 117].

Третьою передумовою запровадження інституту пробації в систему юстиції є необхідність досягнення українським законодавством європейських стандартів. Інтеграція України до ЄС вимагає рішучих змін у всіх сферах життя суспільства, у тому числі й у галузі кримінальної юстиції. Цьому сприяє ратифікація Верховною Радою України Угоди про Асоціацію з Європейським Союзом. Її шоста стаття звучить так: «Сторони співробітничать з метою забезпечення того, щоб їхня внутрішня політика ґрунтувалася на спільних для Сторін принципах, зокрема таких, як стабільність і дієвість демократичних інституцій, верховенство права та повага до прав людини і основоположних свобод». У чотирнадцятій статті також зазначається: «В рамках співробітництва у сфері юстиції, свободи та безпеки Сторони надають особливого значення утвердженню верховенства права та укріпленню інституцій усіх рівнів у сфері управління загалом та правоохоронних і судових органів зокрема. Співробітництво буде спрямоване, зокрема, на зміцнення судової влади, підвищення її ефективності, гарантування її незалежності та неупередженості та боротьбу з корупцією. Співробіт-

ництво у сфері юстиції, свободи та безпеки буде відбуватися на основі принципу поваги до прав людини та основоположних свобод» [14]. Тому реформування системи кримінальної юстиції є однією з ключових умов інтеграції українського суспільства до європейської спільноти.

Істотним правовим **чинником** запровадження інституту пробації в систему вітчизняної юстиції є ухвалення Верховною Радою України Закону України «Про пробацію» (2015 рік). Його прийняття сприяло реальному наближенню української системи юстиції до міжнародних стандартів. У законі визначено, що метою пробації є забезпечення безпеки суспільства шляхом виправлення засуджених, запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень та забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинувачених, з метою прийняття судом рішення про міру їхньої відповідальності [15].

Також у законі зазначено, що пробація ґрунтується на принципах: справедливості, законності, невідворотності виконання покарань, дотримання прав і свобод людини і громадянина, поваги до людської гідності, рівності перед законом, диференційованого та індивідуального підходу, конфіденційності, неупередженості, взаємодії з державними органами, органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями та громадянами. Завданнями пробації є: підготовка досудових доповідей щодо обвинувачених; здійснення нагляду за засудженими до покарань у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт, особами, яким покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк замінено покаранням у виді громадських робіт або виправних робіт, особами, звільненими від відбування покарання з випробуванням, звільненими від відбування покарання вагітними жінками і жінками, які мають дітей віком до трьох років; виконання певних видів покарань, не пов'язаних з позбавленням волі [15].

Проблема створення національної моделі пробації є однією з найбільш актуальних тем сучасної української правової науки. Відсутність в Україні цього стандартного, можна сказати, типового елемента, без якого неможливо уявити будь-яку сучасну національну систему юстиції, не може не привертати увагу науковців та практиків. У сучасних країнах служба пробації залишається надзвичайно важливою виправною агенцією, центром системи юстиції. Цінність пробації полягає у тому, що вона усунула в'язницю з центрального місця у пенальних системах,

незважаючи на продовження домінування ідеї, що «в'язниці працюють». Відносно низькі витрати, можливості більш гнучкої, ефективної та результативної реабілітації злочинців та зниження ризиків рецидивних злочинів – все це надає підстави говорити про значний потенціал пробації у сфері обезпечення суспільства [9, с. 146].

Сьогодні реалізації основної мети пробації – запобіганню повторному потраплянню правопорушника до пенітенціарної системи – слугує низка заходів, зокрема: досудові доповіді або індивідуальне розслідування, підставою для яких є запит суду, який надається після передачі до суду матеріалів обвинувачення; виконання певних видів покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, до яких можна віднести нагляд з використанням електронного браслету та інші форми; роль громадського сектору у здійсненні пробації в Україні; реалізація пілотних проектів упровадження системи пробації, на основі яких буде реалізована подальша діяльність служби.

Розглядаючи перспективи розвитку інституту пробації в Україні, насамперед слід відзначити те, що у більшості країн існують спеціальні програми інтенсивної пробації: для водіїв, котрі скоїли злочини в нетверезому стані; соціально-психологічний тренінг сексуальних злочинців; програма утримання від уживання алкоголю, наркотиків; навчання контролю своїх емоцій; профілактика злочинної поведінки тощо. Імплементуються такі положення й в Україні, насамперед у сфері підготовки досудової доповіді та післясудових заходах.

Перспективи розвитку пробації в Україні, передусім, лежать у площині виконання нею таких завдань: сприяння інтеграції злочинця в суспільство, формування у нього поваги до соціальних та правових норм; відновлення справедливості стосовно захисту прав потерпілого; залучення злочинця до процесу реституції; захист суспільства завдяки ефективному застосуванню альтернативних видів покарань; зменшення ризику вчинення повторних злочинів [16]. У площині проблем і перспектив сучасного стану упровадження профільного закону слід відзначити, що його положення передбачають три види пробації – досудову, наглядову та пенітенціарну. Їх об'єднує вивчення і спостереження за особою, позбавленою волі, збір про неї інформації. У досудовій пробації основним є складання досудових доповідей. Йдеться про зібрану співробітником служби письмову інформацію, що характеризує особу, яка притягується до кримінальної відповідальності.

Одним із напрямів удосконалення діяльності інституту пробації є розробка

інноваційних методик роботи із засудженими, зокрема, активно застосовуються такі методи, як ресоціалізація засудженого; вивчення рівня мотивації засудженого; вирішення проблем засудженого; мотивація засудженого до спілкування тощо. Крім того, з-поміж напрямів реалізації реабілітаційних програм окреме місце слід відвести таким: психореабілітаційні програми (подолання агресії, оздоровлення, подолання шкідливих звичок, формування просоціальної поведінки тощо); соціально-культурна робота із засудженими (організуються та проводяться екскурсії до музеїв, виставок, зустрічі з видатними особами); професійно-освітні тренінги (комп'ютерні курси, курси іноземних мов тощо). Сьогодні активно використовується методика оцінки ризиків та потреб засуджених, за результатами якої складається індивідуальний план роботи для кожної особи [17, с. 30].

Висновки

Можемо констатувати, що натепер потрібне впровадження інновацій в правову систему України. Слід відзначити, що зарубіжний досвід функціонування інституту пробації свідчить: знаходження під системним та постійним контролем працівників служби пробації, активне насичення форм та методів реабілітаційних заходів значно сприяє зменшенню ризиків для повторного вчинення злочинів. Разом із цим, як підтверджує досвід європейських держав, результативність діяльності служби пробації у ресоціалізації та запобіганні повторним злочинам залежить від активної співпраці з релігійними, волонтерськими та благодійними організаціями. Дієвим компонентом такого виду співпраці є система програм апробаційної співпраці, основними змістовими аспектами яких є реінтеграція та ресоціалізація порушника до нормальної адаптації у суспільстві, виховний вплив, профілактичні заходи щодо недопущення вчинення злочинних дій.

Запровадження інституту пробації є вагомим шляхом гуманізації системи покарань, реальним шансом ресоціалізації, адаптації, покаяння і виправлення злочинця. Перспективи розвитку інституту пробації в Україні насамперед пов'язані з удосконаленням законодавчої та нормативно-правової бази його запровадження, розширенням мережі пробаційних центрів, просвітницько-рекламною та промоційною діяльністю щодо інституту пробації, заходами щодо легітимізації у суспільстві філософії пробації тощо. Головне завдання пробації – дозволити людині, що потрапила в пенітенціарну систему, повер-

нутися до нормального життя. Це вимагає нових, інноваційних і гуманістичних підходів, їх успішної імплементації в правовий простір держави.

Список використаних джерел:

1. Розвиток пробації в Україні. URL : https://www.probation.gov.ua/wp-content/uploads/2019/04/Probation_12p_Press-1.pdf (дата звернення: 25.04.2021).

2. Аніщук В. Організація служби пробації в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 3. С. 224–226.

3. Богатирьова О. Теоретико-прикладні засади впровадження пробації в Україні : монографія. Київ : Дакор, 2013. 368 с.

4. Дрьомін В. Пробація : зарубіжний досвід обмеження тюремної популяції. *Право України*. 2000. № 12. С. 120–123.

5. Марків С. Становлення та роль служби пробації в Україні. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. Вип. 3 (7). С. 78–82.

6. Михайлова І. Інститут пробації : окремі аспекти впровадження. *Кримінальне право*. 2009. № 10. С. 72–75.

7. Ткачова О. В. Інститут пробації в Україні : історичний досвід і сучасний стан. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2016. Вип. 4. Т. 2. С. 68–71.

8. Ягунов Д. В. Європейські правила пробації : переклад, тлумачення та допоміжні матеріали. Київ : Sweden, 2013. 236 с.

9. Ягунов Д. Що стоїть на заваді створення служби пробації в Україні? (до питання про створення національної моделі пробації). *Актуальні проблеми європейської інтеграції* : зб. ст. з питань

європейської інтеграції та права / за ред. Д. Ягунова. Одеса : Фенікс, 2011. Вип. 6. С. 146–173.

10. Янчук О. Б. Сучасний стан та пріоритетні завдання реформування кримінально-виконавчої інспекції України в службу пробації. URL : <http://kvs.gov.ua/zmi/SuchasnyyStanPytannya08082014.pdf> (дата звернення: 25.04.2021).

11. Лиска В. Основні напрями гуманізації кримінально-виконавчого законодавства та забезпечення прав людини під час виконання покарань. URL : minjust.gov.ua (дата звернення: 25.04.2021).

12. Рудник Т. В. Реалізація принципу гуманізму при виконанні та відбуванні покарання у виді позбавлення волі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2010. 20 с.

13. Маршуба М. О. Служба пробації в Україні : проблеми впровадження в систему кримінальної юстиції. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2016. № 19. С. 117–119.

14. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 25.04.2021).

15. Про пробацію : Закон України від 05.02.2015 № 160-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/-show/160-19#Text> (дата звернення: 25.04.2021).

16. Пробація та її запровадження в Україні. URL : <http://old.minjust.gov.ua/-13956> (дата звернення: 25.04.2021).

17. Основи професійної діяльності персоналу органу пробації : навчальний посібник для персоналу організації пробації / за ред. Дж. Седхема, М. Октігана. Київ, 2017. 242 с.

Ruslan Basenko, Hennadii Avanesian, Volodymyr Kovalenko. Institutionalization of probation in the context of the humanistic and European integration potential of the Ukrainian legal system

The article is devoted to highlighting the theoretical and practical aspects of the development of the institute of probation in the domestic and European legal and socio-cultural space. Probation is understood as a set of supervisory and corrective-educational measures applied to convicts and not related to imprisonment. Attention is drawn to the fact that the introduction of the institution of probation is not only the implementation of the ideas of humanism and attention to human dignity, but also an effective mechanism for the detailed transformation of the entire power bloc of the state, its gradual reorientation from the priority of punishment to the criteria of correction and resocialization of criminals.

The conceptual analysis of the regulatory and legal conditions, organizational measures and features of the formation and development of the institute of probation in Ukraine is presented. The significance of the activities of international and national public organizations, the legal initiative of which influenced the development of the institution of probation in Ukraine, is revealed. It was stated that the introduction of the institute of probation is of great importance in the state (development of a safe society; compliance with international standards and European values; creation of a legal and social environment; transition from a punitive approach to a rehabilitation one), law enforcement (election of punishment necessary and sufficient for correction, prevention of repeated crimes, reduction of crime and the number of prisoners) and personal (opportunity for the offender to change without isolation from society, promoting the preservation of family relationships and ties in society, the ability to keep work and housing) contexts.

The socio-cultural and legal prerequisites for the emergence of the institution of probation in the justice system are analyzed, among which are named: comprehensive, human-creative and globally integral content of humanism as an ideology calling for the recognition of the value of the individual; the need for

resocialization of the convict as the restoration of his social status, image and active role in society; the need for Ukrainian legislation to achieve European standards; critically low living standards in domestic institutions for serving sentences and the like. It was emphasized that the adoption of the Law of Ukraine "On Probation" by the Verkhovna Rada of Ukraine was a significant legal factor in the introduction of the institution of probation into the system of domestic justice.

The features of the legal experience of Western European countries on the theoretical basis and practical implementation of the probation institute are determined, problematic issues faced by legislators and reformers when introducing probation are identified. Recommendations for the implementation of the world and European experience of probation in the probation system of Ukraine are given.

Key words: *probation, resocialization, offenses, the justice system, the Law of Ukraine "On probation", humanism, democracy.*

